

Супрунчук О. О., курсант 1-го курсу навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ

Науковий керівник: завідувач кафедри історії держави та права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент **Шкуратенко О. В.**

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСТАРБАЙТЕРІВ ІЗ ЖИТОМИРЩИНИ

Друга світова війна – наймасштабніший воєнний конфлікт ХХ століття. Питання історико-правової тематики 1939–1945 років досі викликає неабияку зацікавленість у науковців. Перемога над Третім рейхом, політична історія націонал-соціалізму, утворення країн соціалістичного табору та конфронтація в повоєнну епоху між двома політичними системами – основна тематика, яка повсякчас потрапляє в поле зору науковців.

Проте теми досліджень соціально-правового становища радянської людини, мільйонів людей, які зазнали жаху війни, стали жертвам нацистського, а потім і тоталітарного режиму СРСР – остарбайтерів, були або заборонені, або не викликали належного інтересу серед дослідників. Із проголошенням незалежності України 1991 року в національній історії почали відбуватися радикальні зміни. Постає потреба в переосмисленні важливості й необхідності дослідження багатьох закритих тем, одна з яких стосується причин і наслідків остарбайтерства в Третньому рейху.

Визнання остарбайтерів жертвами нацистського режиму було задекларовано в Законі України «Про жертви нацистських переслідувань» 2000 року. Окремі аспекти цієї проблематики наявні в публікаціях таких дослідників, як С. Гальчак, Я. Довгополий, М. Коваль, Т. Лапан, Т. Пастушенко, С. Сторожук, В. Шайкан.

До початку Другої світової війни німецьке керівництво не планувало використовувати у своїй промисловості робочу силу з окупованих територій СРСР. Зрив «блискавичної війни»,

значні втрати серед німецьких солдатів змушували вдаватися до додаткових мобілізацій німецьких селян і робітників, що спричинило нестачу робочої сили. Наприкінці осені тиск промисловців, зокрема власників вугільних шахт Рурського басейну, щодо необхідності використання радянських робітників задля реалізації потреб Третього Рейху спонукав нацистське керівництво почати примусові депортації. Тому А. Гітлеру та Г. Герінгу довелося піти на компроміс зі своїми власними амбіціями й дозволити використовувати трудові ресурси з окупованих східних територій.

Німецька пропаганда наголошувала, що до Німеччини на роботу їхали лише добровольці. У документах Рейху заборонялося вживати щодо примусово мобілізованих термін «висилка».

Факти вказують на іншу ситуацію: свідок тих подій, Садовніченко Ганна Федорівна, уродженка смт. Городниця Житомирської області пригадує, як людей почали забирати на «уборки». Одного разу її викликали до комендатури. Зайшовши туди, німець «освятив» нагайкою і наказав збиратися на роботи до Німеччини. Прийшовши додому, її вже чекали батьки, яким вона повідомила страшну звістку. Проте ніхто не міг сказати ані слова, бо всіх душили сльози. Ганну Федорівну разом з іншими мешканцями першою партію відправили до Німеччини 20 липня 1942 року із залізничної станції м. Новоград-Волинський.

Соціально-правове становище остарбайтерів населення України, незалежно від того чи поїхали вони на роботи в Німеччину добровільно, чи примусово мали однаковий соціально-правовий статус. Щоб забезпечити «чистоту німецької раси» та не допустити поширення «більшовицької пропаганди» комісії РСХА було доручено розробити низку спеціальних документів та указів, які б регламентували діяльність остарбайтерів на території Рейху. Директива від 7 листопада 1941 року «Про використання російської робочої сили» в загальних рисах визначила правовий статус цивільних робітників з окупованих територій Радянського Союзу, який мало чим відрізнявся від статусу полонених червоноармійців.

20 лютого 1942 року Г. Гейдріх підписав підготовлений РСХА законопроект, який складався з трьох документів: «Загальні положення», циркуляр для адміністративних установ,

що регулював технічні питання утримання за «східними робітниками» та циркуляр для рейхсполіції.

Таким чином, протягом 1942 року було створено законодавчу базу діяльності робітників із Радянського Союзу в Німеччині, визначено їх правовий та соціальний статус. Після ухвалення зазначених законів вони ще не раз зазнавали поправок, які й надалі обмежували права остарбайтерів. Опрацювавши теоретичну інформацію та свідчення очевидців, можна дійти висновку, що остарбайтери з Городниці, перебуваючи на примусових роботах у Німеччині, мали дещо більше прав, ніж зазначалося в документах Рейху.

Репатріація радянських робітників в СРСР розпочалася ще до завершення німецько-радянської війни. 24 серпня 1944 року Державний комітет оборони СРСР прийняв постанову «Про організацію прийому радянських громадян, що повертаються на Батьківщину, насильно вивезених німцями, а також тих, що за різних умов потрапили за кордонну лінію між СРСР та Польщею». Затвердження примусового характеру процесу репатріації відбулося лише в лютому 1945 року на Ялтинській конференції.

Як засвідчують факти, повернення додому для остарбайтерів стало справжнім випробуванням. Їдучи з далекої Європи до себе на Батьківщину, ніхто не думав, що їм доведеться ще раз пережити неволю. Тільки на цей раз не німецьку, а радянську в концентраційних таборах. На щастя, остарбайтери з Городниці не зазнали переслідувань від радянської влади та продовжили своє життя в мирній Радянській Україні.

Отже, ХХ ст. стало для України століттям депортацій. Упродовж 1920–1940 років виселяли родини «куркулів» та «ворогів народу», здійснювалися постійні мобілізації робочої сили для побудови великої промисловості СРСР. Друга світова війна стала піком трудових міграцій і примусових переселень народів, які суттєво змінили етнічну карту України. Протягом 1942–1944 років з території УРСР «гітлерівська свита» вивезла до нацистської Німеччини понад два мільйони невольників. Це приблизно 20 000 осіб щодня.

Попри те, що впродовж війни законодавство щодо «східних робітників» під тиском політичних та економічних

чинників зазнавало постійних змін, остарбайтери продовжували залишатися найбільш гнобленою й безправною категорією іноземних робітників у Рейху. Вони жили в найгірших умовах, отримували найменшу норму харчування, виконували брудну й фізично найтяжчу роботу.

Спогади бранців «гітлерівського режиму» дають змогу відтворити погляд звичайної людини на трансформації, які змінювали життя мільйонів українців. Це вкотре продемонструвало недосконалість дослідницької діяльності історика, який продовжує оцінювати факти й життя людей, маючи вже історичну картину цих подій. Описані в інтерв'ю способи вивезення людей, виживання остарбайтерів у трудових таборах, пристосування до умов радянського суспільства після повернення додому свідчать про активну роль особистості в історичних подіях, існування «збоїв» у відлагоджених системах примусу тоталітарних держав, якими скористалися робітники з України.